

A katolikus egyház társadalmi tanításának üzenete

Zsinka László

DOI: 10.14267/VILPOL2023.02.04

A Katolikus Egyház 2021-ben emlékezett meg XIII. Leó pápa *Rerum novarum* (1891) kezdetű enciklikája kibocsátásának 130. évfordulójáról. A nevezetes dokumentumot a katolikus társadalmi tanítás alapkövének szokták tekinteni, ami azóta sokat gazdagodott, és számottevő fejlődésen ment keresztül. Széleskörű hatása miatt nem meglepő, hogy az enciklika évfordulója a tudományos világban is visszhangot keltett. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem például konferencia megszervezésével akarta kifejezésre juttatni a problémakör jelentőségét.[1] Azóta Ferenc pápa másodszor érkezik Magyarországra, és a katolikus egyházfő látogatása a hívők lelki közösségének megerősítésén túl újult erővel veti fel az Egyház és a (poszt)modern társadalom közötti sokrétű kölcsönhatások kérdését. Különös figyelmet érdemel e téren a katolikus szociáletika, aminek eredeti szemlélete alkotó módon járult hozzá a 20. század politikai és gazdasági gondolkodástörténetének alakulásához. A *Rerum novarum* után enciklikák sora látott napvilágot, amelyek nemcsak aktuális társadalmi problémákkal foglalkoztak, hanem számos esetben megelőzték korukat kérdésfelvetéseikkel.[2] VI. Pál pápa 1967-ben kibocsátott *Populorum progressio* kezdetű enciklikája például elsőként fogalmazta meg, hogy a népek fejlődése globális problémák kialakulásához vezet, amit az emberiség családjának közösen kell megoldani.

Párbeszédre való készsége és szellemi frissessége miatt a katolikus társadalmi tanítás elismertségre tett szert a nem katolikus értelmiség soraiban is. Akik foglalkoztak vele és ismerik, általában elismerik értékeit. A pápák által kibocsátott enciklikák mértékadó és mértéktartó dokumentumok, amelyek filozófiai és társadalomtudományos megalapozottsággal is rendelkeznek. A rendszerváltás utáni Magyarországon szélesebb közönség számára is hozzáférhetővé váltak a társadalmi tanítás alapvető dokumentumai, ugyanakkor a magyar közéletben egyelőre kevésbé fejtik ki hatásukat. Így Ferenc pápa látogatása kapcsán érdemes feltenni a kérdést: milyen üzenetet hordoz a katolikus szociáletika hagyománya az ezredfordulón a világ társadalma és a magyar társadalom számára?

Amikor XIII. Leó pápa (1878-1903) a 19. század végén kibocsátotta a *Rerum novarum*ot, a nyugati világ már szembesült az első és a második ipari forradalom, illetve a modern kapitalizmus és piacgazdaság következményeivel. Hagyományos közösségekre gyakorolt káros következményei és egyházellenessége miatt a katolikus gondolkodók egy része erős fenntartásokkal viseltetett a felvilágosodással, a modernitással és az iparosodással szemben, és ezek az ellenérzések számottevő mértékben befolyásolták IX. Pius pápaságát (1846-1878). A *Rerum novarum*ban XIII. Leó mégsem helyezkedett a modernitást összes következményével együtt elutasító álláspontra, de erőteljes kritikát fogalmazott meg a korabeli társadalmi problémákkal kapcsolatban. Ezek között a legjelentősebb a munkáskérdés volt, amiről a pápa egyértelmű útmutatást kívánt adni a katolikus hívők számára. A *Rerum novarum* egyrészt világossá tette, hogy nem tartható fenn a

tőketulajdonosok önzése a profit mértéktelen elsajátítását illetően, másrészt elhatárolta magát az osztályharc kiélezésére törekvő baloldali marxizmustól. A pápa a közjó elsőbbségére hivatkozott, amikor a liberális minimal state fogalmával szemben az állam aktív és segítő beavatkozását tartotta szükségesnek a munkások jóléte védelmében, másfelől a család és a civil társadalom autonómiája érdekében a forradalmi erőszakkal és az államosítással szemben védelmébe vette a magántulajdont. A Rerum novarum tanulságai napjainkig hatnak, és meghatározzák a társadalmi tanítás későbbi fejlődési irányát.

Az európai politikában XIII. Leó gondolkodásmódja utat nyitott a keresztényszocialista pártok kialakulásának, amelyek sajátos kapitalizmuskritikát fogalmaztak meg a polgári demokrácia formálódó keretei között. Bár a katolikus társadalmi gondolkodás a 19. század második felében és a 20. század első felében megosztott volt abban kérdésben, hogy a hivatásrendi alapon szerveződő gazdasági-társadalmi modellt vagy a megreformált kapitalizmust ajánlja-e elfogadásra a hívők és a közvélemény számára, a második világháború után az NSZK-ban kialakuló szociális piacgazdaság sikerei gyakorlatilag eldöntötték a vitát.[3] Az Egyház ugyan mindig hangsúlyozta, hogy a társadalmi tanítás nem politikai program, hanem követésre ajánlott szociáletikai elvek koherens együttese, ezért egyetlen gazdasági-társadalmi berendezkedés mellett sem kötelezi el magát, a német szociális piacgazdaságra mégis olyan modellként tekintettek, mint ami leginkább teremtett lehetőséget a katolikus társadalometika elveinek érvényesülésére.[4] Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a szociális piacgazdaság igenlése a megreformált kapitalizmus logikáján nyugszik, s ezen a felfogáson alapult a legtöbb gazdasági és társadalmi siker a nyugati világban a 20. század során.

A piacgazdaság és a kapitalizmus megreformálása, illetve reformálhatóságának kérdése újult erővel merül fel az ezredfordulón a globális kapitalizmus felívelése és erősödő ellentmondásai révén. A katolikus szociáletika egyrészt évszázados tapasztalattal és hagyománnyal rendelkezik ahhoz, hogy részt vegyen a diagnózisok és a megoldási javaslatok kimunkálásában, másfelől a problémák eddig nem látott mértékű komplexitása alkotó gondolkodást és újszerű kreativitást követel meg. Az emberiség egészét veszélyeztető újkeletű ökológiai, népesedési és kulturális tendenciák kibontakozása miatt azt a kérdést is tisztázni kell, mennyiben az értelmiségi párbeszédet és mennyiben a radikális prófétai kritikát kell szolgálnia a társadalmi tanításnak. A II. Vatikáni Zsinat óta az Egyház elsősorban a modernitással való párbeszédre törekedett a kölcsönös tisztelet jegyében, de kérdéses, hogy fenntartható-e ez a szemlélet az ezredforduló környezetpusztító és szélsőséges individualizmuson alapuló fogyasztói társadalmával szemben.

A társadalmi tanítás elismeri a szabad kezdeményezésen nyugvó piacgazdaság gazdasági dinamikát előmozdító előnyeit, de folyamatosan óv és figyelmeztet a piac értékromboló kulturális, szociális hatásaival szemben. Azokat az antropológiai és filozófiai előfeltevéseket, hogy a kapitalizmus egyedül és elkerülhetetlenül az egyéni önzésen alapulhat, a katolikus szociáletika elutasítja, de elfogadja a bővített újratermelésen és technológiai fejlődésen alapuló gazdasági növekedés szükségességét. Ebben egyszerre mutatkozik meg a társadalmi tanítás „realizmusa” és „idealizmusa”. „Realizmusa”, mert hogyan lenne lehetséges lemondani a termelés és az

erőforrások bővítésének technikai innovációkon nyugvó előnyeiről, amikor a világ drámai méretű demográfiai forradalmon ment át az elmúlt hetven évben és a szegénység továbbra is világméretű probléma maradt. És „idealizmusa” mert a pápai enciklikák a *Populorum progressio* óta azt hangsúlyozták, hogy az anyagi fejlődést a teljes ember szolgálatába kell állítani. A társadalmi tanítás az „átfogó és szolidáris humanizmus” elkerülhetetlenségét hangsúlyozza, ami összhangban van a katolikus antropológia 20. században meghatározóvá vált áramlatával, a perszonalizmussal.[5] Ebben a távlatban az emberi személy méltóságának elve nemcsak filozófiai-antropológiai alapvetés a katolikusok számára, hanem a társadalmi tanítás alapelve is. A keresztény humanizmus szerint az ember nem egyéni önzésébe bezáruló lény, hanem nyitott a transzcendens távlatokra, szabad akarata és szellemi képességei lehetővé teszik, hogy a közösség és a közjó érdekében szolidaritáson alapuló valódi civilizációt építsen, amit VI. Pál a „szeretet civilizációjának” nevezett.[6] Az ezredforduló világában a katolikus társadalmi tanítás arra figyelmeztet, hogy a globális problémák nem oldhatók meg pusztán reformcsomagokkal, hanem a helyes cselekvésnek a helyes gondolkodás is elkerülhetetlen előfeltétele.

Az emberi személy méltóságának elvéből a társadalmi tanítás politikai felfogása is levezethető, aminek számottevő hatása lett a modernkori történelemre. Leegyszerűsítve szokás azt mondani, hogy a II. Vatikáni Zsinat óta az Egyház támogatásban részesítette a demokráciákat szerte a világon, de ez az állítás pontosításra szorul. Egyrészt a társadalmi tanítás soha nem kötelezte el magát egyetlen politikai berendezkedés mellett sem, hanem saját alapelveihez viszonyítja, mennyiben tud elfogadni egy adott politikai rendszert. A polgári demokráciák 1945 után kétségtelenül alkalmasnak bizonyultak arra, hogy biztosítsák a vallásszabadságot, és lehetővé tegyék, hogy az emberek a hatalom elnyomása nélkül szabadon éljenek, és szabad kezdeményezéssel kifejtsek kreativitásukat a társadalom és a közjó érdekében. A társadalmi tanítás szerint mindezek nélkülözhetetlen előfeltételei annak, hogy érvényesüljön az emberi személy méltósága. Ha a demokrácia ezeket biztosítja, a Katolikus Egyház támogatóan léphet fel irányában. II. János Pál a lengyel kommunista diktatúrával szemben nem önmagában a demokrácia mellett foglalt állást, ahogyan ezt az 1970-80-as évek fordulóján Lengyelországban elmondott beszédei is világosan tanúsítják, hanem azt hangoztatta, hogy az emberi személy méltóságának érvényesülését kizárólag az emberi jogok tiszteletben tartása biztosíthatja, ami elidegeníthetetlen jog, mert nem a mindenható állam, hanem a Teremtő garantálja.[7] Az emberi jogok feltétlen tiszteletben tartása viszont leginkább a demokratikus berendezkedéstől várható el. Ezért általában véve támogatni lehet a szabad választáson alapuló politikai rendszert, ami nem azt jelenti, hogy az Egyház minden nézettel egyetért, ami modern szabadságfelfogás következtében uralkodó felfogássá válik a demokratikus országokban. Ezzel együtt az Egyház és társadalmi tanítása a 20. század során jelentős elfogadottságra tett szert az emberi jogok védelmében, amit jól érzékeltet a pápák morális tekintélye a nemzetközi közösség szereplői előtt.

A társadalmi tanítás megújulásra való képességét bizonyítja, hogy legfrissebb fejleményei egyre inkább „nemzetközi dimenzióba” kerültek, azaz a globalizáció és a környezetvédelem problémáikhoz kapcsolódnak. Már II. János Pál pápasága alatt érzékelhetővé vált, hogy a katolikus szociáletika határozottabban fordult a globalizáció irányába. További fontos lépés, hogy XVI.

Benedek 2009-ben kibocsátotta Caritas in veritate kezdetű enciklikáját, aminek alapos recepciójával máig adós a nemzetközi politikai közvélemény és az akadémiai világ. Ez a dokumentum – a már tárgyalt elvekre és előzményekre támaszkodva – a Katolikus Egyház átfogó állásfoglalása a globalizáció természetéről és problémáiról, amit a tudós pápa kivételes szellemi felkészültsége filozófiai és társadalomtudományi szempontból is egyedülálló írássá avat. XVI. Benedek mélyreható globalizációkritikája – elmélyítve a társadalmi tanítás modernitás- és kapitalizmuskritikáját – bizonyára közgazdasági és szociológiai elemzések tárgya lesz a jövőben. Mérsékelt hangvétele a globális problémák megoldására és dialógusra hív fel. Utóda, Ferenc pápa továbbfejlesztette a Caritas in veritate mondanivalóját, amikor Laudato si' kezdetű enciklikájában a teremtésvédelem és az ökológiai felelősség kérdését állította középpontba. A Laudato si' prófétikus hangvétele már jóval erőteljesebb aggodalmakat tükröz, amikor a fogyasztói civilizáció felelőtlen és önpusztító magatartását kifogásolja. Mindkét enciklika tartalma jól mutatja a társadalmi tanítás érzékeny felelősségtudatát a globális problémákat illetően. Önértelmezése szerint az Egyház nemcsak a katolikusokért, hanem az emberiség egész családjáért felelős, amikor diagnózisokat alkot és kritikát fogalmaz meg. Ezért a társadalmi tanítás érvényes üzenettel szolgálhat nemcsak a katolikus hívők, hanem minden jóakarátú ember számára.

Forrás

[1] A Rerum novarum 130 konferenciára 2021 szeptember 21-én a Vallás és Társadalom Kutatóintézet szervezésében került sor.

[2] XIII. Leó: Rerum Novarum (1891), XI. Pius: Quadragesimo Anno (1931), XXIII. János: Mater et Magistra (1961), Pacem in Terris (1963), VI. Pál: Populorum progressio (1967), Octogesima Adveniens (1971), II. János Pál: Laborem Exercens (1981), Sollicitudo Rei Socialis (1987), Centesimus Annus (1891), XVI. Benedek: Caritas in Veritate (2009), I. Ferenc: Laudato si' (2015). Az egyes dokumentumok forrásait lásd a bibliográfiában.

[3] Arzenbacher (2001): 133-143.

[4] Arzenbacher (2001): 142., 149.

[5] Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma (2007): 26.

[6] Caritas in veritate (2009): 43.

[7] Az emberi jogok transzcendens megalapozásáról: Lustiger (1997): 19-22.